

Det ”nya” slottet i Berlin

– politisk geografi och kommersiellt historiebruk

Mitt i centrala Berlin, i ena ändan av paradgatan Unter den Linden, byggs för närvarande, våren 2015, ett jättelikt museum och kunskapscentrum för utomeuropeisk konst, kultur, geografi och samhällsliv. Det har fått namn efter den store geografen Alexander von Humboldt och kallas därför Humboldt Forum. Byggnaden beräknas vara färdig 2018 och invigningen planeras till andra halvan av 2019 (Humboldtforum, 2015). Det som gör Humboldt Forum extra speciellt är att det kommer att inrymmas i en kopia av Berlins kungliga slott som sprängdes 1950. Det kungliga slottet kommer alltså att återuppstå till det yttre efter nästan 70 år. Platsens historiska betydelse och symboliska laddning gör detta till ett högtintressant och kontroversiellt projekt.

Ett slotts symboliska betydelse handlar till stor del om att det är ett slott. Kungliga slott har speciell plats i historien och i det allmänna medvetandet. Enligt Nationalencyklopedien var slott ursprungligen beteckningen på ”en byggnad eller ett byggnadskomplex i kunglig eller statlig ägo och med representativa funktioner, ofta befäst och med påkostad utformning och utsmyckning”. Med en nutida term, hämtad från urbangeografi och platsmarknadsföring, kan man kalla tidigmoderna slottsbyggen för ett slags flaggskeppsprojekt (Landry, 2000; Smyth, 1994). När man idag diskuterar sådana kan de ha ganska olikartad karaktär, men

den gemensamma nämnaren är att projektet är politiskt styrda och tänkta att bli en utgångspunkt för den kommande utvecklingen på platsen. Med tanke på deras centrala lägen och drag av storslagenhet är det rimligt att diskutera slottet i Berlin i termer av flaggskepp, både i sin ursprungligt kungliga form och som Humboldt Forum.

Slottens praktiska och symboliska funktioner

När de kungliga slotten byggdes var de residens för den kungliga familjen med alla de funktioner som tillhörde ett hov. De var därtill rikets viktigaste administrativa byggnad, som kunde inrymma kanslier och ämbetsverk. De utgjorde den politiska maktens fysiskt centrum. Makt är emellertid inte bara en fråga om praktiska funktioner, den utövas också genom representation. Ett fungerande slott är därför försett med lokaler och platser som lämpar sig för möten och ceremonier och som är ägnade att imponera på besökare. Genom sin prakt och storlek var slotten representativa symboler för kungamakten och därmed förknippade med tidens framväxande territorialstater. Slottens prestige och symboliska betydelse kommer till uttryck genom dess arkitektur och plats i landskapet eller i stadsbilden samt genom konstsamlingar, museer, teatrar och bibliotek. Slottens symboliska och maktbärande

funktioner var alltså nära sammankopplade med en rad rumsligt bestämda praktiska funktioner.

Slottsbyggnaders symboliska funktion är inte enbart en följd av dess praktiska och politiska funktioner, som i de flesta flaggskeppsprojekt finns det ett väsentligt inslag av monumentalitet. Den brittiske geografen Peter Hall skriver att grandiosa stadsbyggnadsprojekt kan beskrivas som en koncentration av monumentalitet, som ett exempel på "architecture as theatre, design intended to impress" (Hall, 1988. 202). I detta yttrande finns beröringspunkter med den franske sociologen Henri Lefebvre. I sitt välkända verk *The Production of Space* menar denne att monumentalitet, eller det monumentalrummet, inte i första hand bestäms av sina materiella egenskaper utan av vad som tillåts äga rum där – av dess sociala rumslighet. Han menar även att ett monument inte har en en gång för alla bestämd mening, det har istället "en horisont av mening" som ständigt ifrågasätts och förändras (Lefebvre, 1991: 222). Ett monuments, eller ett slotts, betydelse går alltså inte att bestämma utifrån en bestämd funktion, dess betydelse skapas i samspelet mellan dess olika funktioner. Det väsentliga i det här sammanhanget är att det finns ett tydligt samband mellan praktisk och politisk rationalitet och symboliskt meningsskapande.

I kraft av sin politiska och symboliska betydelse blir ett kungligt slott alltså en väsentlig del av en stads politiska geografi. Det fungerar som en arena där politik skapas, men dess användning och fysiska gestaltning kan också ses som materiella avtryck av ideologiska överväganden och politiska strider.

Historien på plats

Om man betraktar ett slott och dess närmaste omgivningar i ett platsperspektiv blir det möjligt att skapa en bättre förståelse för sambanden mellan de historiska processer som utspelats på denna plats och de mer överordnade historiska processer som bildar dess kontext. Ideologiska konflikter och politiska processer materialiseras i det fysiska rummet. En studie av en plats, i det här fallet ett slott, i ett mikrogeografiskt perspektiv kan både konkretisera och problematisera den allmänna politiska utvecklingen under en bestämd period. De historiska processerna kan levandegöras genom den rumsliga närheten.

Detta sätt att betrakta rumsligt materiella strukturer som historiska kvarlevor erinrar om den tyske historikern Carl Schlegels resonemang i boken *Im Raume lesen wir die Zeit*, vars titel för övrigt är lånad av den tyske geografen Friedrich Ratzel. Schlegels essäsamling kan ses som ett försök att undersöka vad som händer med historieskrivningen om man tar det rumsliga perspektivet på allvar. Hans huvudargument är att det rumsliga sammanhanget, platsen, bildar en unik enhet där olika epoker möts genom de spår de lämnat efter sig – rummets enhet skapas genom "osamtidigheters samtidighet". Historieskrivning med fokus på platsen främjar tvärvetenskaplighet, platsen "har vetorätt" mot alltför snäv vetenskaplig specialisering (Schlegel, 2003: 10). Platsperspektivet tydliggör också det faktum att historien faktiskt *äger rum*, att historien använder rummet.

Begreppen historiemedvetande och historiebruk brukar användas för att beskriva människor mentala och "praktiska" för-

hållningssätt till historien. ”Innebörden av begreppet historiemedvetande är att individer och kollektiv mer eller mindre medvetet förhåller sig till olika tidsdimensioner i en enhetlig mental process.” (Zander, 2001: 41). I den tyska kontexten får historiemedvetande en särskilt stor tyngd eftersom tyskarna under efterkrigstiden ständigt tvingats konfrontera förintelsen och andra världskrigets förbrytelser (Ekman, 2001; Ladd, 1997; Norrman, 2007). Om historiemedvetande är vårt individuella eller kollektiva förhållningssätt till det förgångna så är historiebruk det begrepp som används för att beskriva olika sätt att använda historia, t.ex. för vetenskapliga, existentiella, moraliska, ideologiska eller kommersiella syften (Karlsson, 1999; Zander 2001). Historien används på en mängd olika arenor. Stadslandskapet är en sådan. De konkreta handlingar och den politik och debatt som rör nybyggnation i städer, såsom rivningar eller bevarande av historiska byggnader, platser, minnesmärken eller monument belyser olika typer av historiebruk (Nilsson, 2007). Detta gäller inte minst flaggskeppsprojekt på historiskt intressant mark.

Flaggskeppsprojekt från vår egen tid förknippas normalt inte med något uttalat historiebruk, de har oftare en framtidsinriktad karaktär. Genom att i många städer blanda högteknologisk design med renoverade fabriker, magasinsbyggnader och bostadshus leker man emellertid på ett postmodernt sätt med olika typer av nostalgier. När man tar sig till att återuppbygga raserade byggnadsverk blir däremot ställningstagandena tydligare. Handlingen att återuppbygga en symboliskt viktig byggnad kommer alltid i ordets mest konkreta

mening att vara ett bruk av historien, ett historiebruk. Detta gäller givetvis i synnerhet projekt i Berlin som utgjort den geografiska, politiska och militära mittpunkten i 1900-talets Europa.

Det kungliga slottet

Grundläggningen av staden Berlin år 1237 ägde rum i samband med den medeltida tyska expansionen österut. Mer specifikt handlade det om konsolideringen av furstestaten Mark Brandenburg under 1100- och 1200-talen. På 1440-talet lade kurfursten beslag på ett mindre landområde på en ö i floden Spree. Här uppfördes det första stadsslottet. Byggnadsverket var en tydlig manifestation av att furstemaktens grepp över staden stärkts. Trots motstånd från borgerskapet förlorade staden sina hävdvunna friheter. Den var inte längre en fri stad, utan residensstad i kurfurstendömet Brandenburg (Wallenborn, 2001). Sedan dess har slottet varit en konkret symbol, huggen i sten, för statsmaktens ledande roll i stadens liv. Berlin blev till sitt väsen en politiskt och militärt präglad stad.

År 1701 hade kurfurstarna uppgraderat sig till kungar i Preussen, en östlig landsända som länkats till Brandenburg 1618. Preussen ledde det tyska enandet och år 1871 blev Berlin kejsardömets huvudstad och därmed politiskt centrum i en stormakt. Landets successiva utveckling till världsmakt följdes av ihärdig byggnadsverksamhet. Det kungliga slottet i Berlin är det främsta exemplet på denna strävan att symboliskt manifesteras statsmakten. Dess största tillbyggnad, 1699–1716, sammanföll tidsmässigt med utropandet av kungadömet. Slottet mer än fördubblades i stor-

Figur 1. Berlins slott under 1900-talets början. (Vykort i privat ägo).

lek under arkitekterna Andreas Schlüter och Johann Friedrich Eosander von Goethe, och fick de yttre proportioner det kom att behålla fram till sin förstörelse (Petras, 1999). Det var då en av Europas största och viktigaste barockbyggnader. Under århundraden intog slottet en dominerande position i Berlin; ”det var stadens viktigaste byggnad och gällde som kännetecken för Preussens ryktbarhet och Hohenzollrarernas makt” (Petras, 1999: 14, förf. övers.).

Slottet kom att bestämma riktlinjerna för byggnationerna i omgivningarna, framför allt för de offentliga byggnaderna längs Unter den Linden, stadens under 1700-talet nybyggda paradgata (Aust & Stark, 1992). Altes Museum, Neue Wache och andra byggnader i dess närhet, vilka förknippas med den klassicistiske arkitekten Karl Friedrich Schinkel, fick byggas

med slottet som normerande element. Tillammans bildade dessa byggnader en unik helhet (Stangl, 2006). Slottet var alltså Berlins och Preussens politiska centrum samtidigt som det var symbolisk och faktisk centralpunkt för stadsplan och arkitektur. Denna dubbla funktion tog slut med det tyska kejsardömet fall 1918. Slottet stod i centrum för de revolutionära oroligheterna 1918–19, då Karl Liebknecht från en av slottets balkonger utropade den kortlivade socialistiska republiken. Under den följande perioden förflyttades den politiska maktens centrum västerut till Wilhelmsstrasse och riksdagshuset. Under Weimarrpubliken användes slottet bland annat som museum. Det nazistiska maktövertagandet ändrade inte förhållandena. Nazisterna valde att inte utnyttja slottets symboliska betydelse för sina syften, vilket kanske kan

sågas spegla deras ambivalenta förhållande till monarkin. Liksom resten av staden drabbades slottet av skador under andra världskrigets bombanfall och striderna i krigets slutskede. Den mest förödande attacken kom den 3:e februari 1945 då stora delar av slottets tak och interiör brann ner. Ytterväggar och bärande fundament var dock till stor del intakta. Jämfört med omgivningarna hade slottet klarat sig förhållandevis väl.

Återuppbyggnad i modernismens tecken

1945, *Stunde Null*, var Tyskland inte bara besekrat; det var krossat: militärt, territoriellt, materiellt och framför allt moraliskt. Landet låg bokstavligen och bildligt i ruiner. Stig Dagermans klassiska reportageserie, *Tysk höst*, ger en inträngande skildring av landets moraliska och materiella tillstånd ett år efter krigsslutet. Hans skildring av ett öde Hamburg, där det enda som hörs är klangen från vattenledningsrör som slår i vinden, säger oss mer än alla förlusttal och ödeläggelseprocent (Dagerman, 1947).

Trots enorma svårigheter kom återuppbyggnadsarbetet igång tämligen omgående. De första efterkrigsåren var arbetet främst av reaktiv karaktär. Problemen förvärrades av den stora tillströmningen av flyktingar österifrån (Persson, 1993). I den sovjetiska ockupationszonen uppgick andelen flyktingar till 24 procent av befolkningen (Schwartz, 2006). Det gällde att skaffa folk tak över huvudet, att röja upp gatorna och få igång den viktigaste infrastrukturen: vatten och avlopp, el, gas och kollektivtrafik. Redan 1945 sattes även åtgärder in som provisoriskt skulle

rädda viktiga kulturbyggnader från ytterligare skador. Magistraten i Berlin anslog då 45 000 reichsmark att användas till provisoriska tak för att rädda slottets värdefullaste interiörer från att skadas av den kommande vinterns regn och frost (Maether, 2000). För övrigt stod inte kulturminnesvården överst på åtgärdslistan.

Stadsplaneringen tog tidigt fart, redan 1946 hölls en utställning i Berlins slott med flera förslag till stadsplan. Grundtanken bakom samtliga planer var att man skulle bygga upp ett helt nytt Berlin, ”ingen önskade sig en återuppbyggnad i ordets egentliga betydelse” (Goebel, 2003: 274). Att återuppbyggnaden av Berlin skulle baseras på modernistisk arkitektur och stadsplanetänkande sågs som självklart. I synnerhet de arkitekter som verkade i den sovjetiskt kontrollerade delen av Berlin hade modernismen som ledstjärna. Trots detta fanns Berlins stadsslott kvar i dessa tidiga stadsplaneförslag, man räknade med att det skulle restaureras i likhet med andra speciellt värdefulla kulturminnesmärken. Modernismens starka ställning hade med den historiska situationen att göra. Konjunkturen för traditionalistiskt tänkande var svag, traditionen var historiskt belastad:

Efterkrigstidens demonstrativa modernitet var också ett medel i avståndstagandet mot den historiserande arkitektur vilken sågs som ett uttryck för kejsartidens och nazisttidens auktoritära och antidemokratiska krafter. Efterkrigstiden moderna arkitektur kan ses som en (över-)kompensation för den tidigare arkitekturstilen, [eller] som en typ av ”estetisk denazifiering” (Goebel, 2003: 274–75, förf. övers.).

I sovjetzonen hade de flesta samhällsområden omformats efter sovjetisk förebild: ekonomi och ägande, politisk struktur, rättsväsende, med mera (Naimark, 1995). När det gäller arkitektur och stadsplanefrågor visar sig däremot inte anpassningen till sovjetiska förebilder förrän efter DDR:s bildande. Tills vidare stod modernismen stark. Med sin betoning på rationellt industriellt byggande och med bakgrund i en intellektuell vänsterrörelse föreföll den ligga rätt i tiden. Modernismen representerade även ett tydligt brott med det gamla. Eftersom den varit föremål för nazisternas ringaktning var den heller inte ideologiskt belastad.

Sprängningen av Berlins stadsslott

Fram till 1948 verkar alla berörda räknat med att Berlins slott skulle bevaras. Trots att stora delar var förstörda pågick det museiverksamhet i slottet och en del lokaler var uthyrda. Under 1948 började det dock ryktas om att slottet skulle komma att rivas. Uppenbarligen pågick en kamp mellan politiska intressen och kulturella myndigheter. Eftersom de politiska intressena snart fick överhanden innebar det konkret att även de delar som klarat bombningarna hyggligt dömdes ut. Fortsatta arbeten med att säkra konstruktionen ställdes in. Det är svårt att identifiera aktörer eller någon typ av agenda. Vi har däremot att göra med en förändrad attityd, som än så länge bara kommit till uttryck i handling och inte i uttalad politik. Rätt snart kom dock uttalanden som pekade på att det nog inte gick återuppbygga hela slottet (Maether, 2000).

I december 1949, kort efter DDR:s till-

komst, for en delegation under ledning av det socialistiska enhetspartiets (SED) sekreterare, Walter Ulbricht, till Moskva i samband med Josef Stalins sjuttioårsdag. Då sammanträdde Ulbricht med ledande sovjetiska arkitekter och fick en lektion i hur man i Sovjetunionen såg på stadsbyggnad (Maether, 2000). Detta medförde att sovjetiskt stadsbyggande kom att bli förebild för återuppbyggnaden i östra Tyskland. Ulbricht tog på ett mycket konkret sätt ledningen över återuppbyggnad och arkitektur i DDR. Han kom under hela sin tid i ledningen, fram till 1971, att ha inflytande över ett stort antal beslut på lokal nivå, ofta med rivning av kulturminnesmärken som följd (jämför Heckart, 2006).

Det sovjetiska föredömet gav åtminstone ett argument som kunde stödja ett beslut att riva slottet: en socialistisk stad behövde en plats för stora demonstrationer. För Berlins vidkommande innebar det att Lustgarten, den gamla centrala exercisplatsen intill slottet, måste utvidgas. I juni 1950 lät partiledningen slutligen meddela att man beslutat spränga slottet i dess helhet. Demonstrationsplatsen, med en tillhörande tribun där stats- och partiledningen kunde stå och ta emot massans jubel, skulle vara färdig till första maj 1951. Utrymningen av slottet sattes i gång i augusti 1950 och månaden därefter började man spränga (Maether, 2000). Omedelbart öster om demonstrationsplatsen, på nuvarande Marx Engels Platz, planerades ett stort höghus som representationsplats för den nya socialistiska staten, det skulle vara ”en katedral för socialismen” (Goebel, 2003: 286; Åman, 1987). Förslaget var tydligt inspirerat av de ”Stalin-krokaner” som då var på modet i den sov-

jetkontrollerade delen av Europa. Detta projekt förverkligades aldrig, platsen är nu park. Staden fick därmed två ytor som var och en hade räckt till för demonstrationer. Ur denna synpunkt var alltså sprängningen av slottet helt överflödigt.

Arkitektur och politik i DDR

Planeringen av återuppbyggnaden i sovjetzonen drevs fram till 1950 alltså snarast enligt funktionalistiska principer (Lerm, 2003; Åman, 1987), vilket även visas i de tidiga byggena i Berlinstadsdelen Friedrichshain och Stalinstadt, senare Eissenhüttenstadt. Dessa principer ansluter till vänstertraditionen i Weimarrepubliken, främst representerad av Bauhaus. Det tog dock inte lång tid förrän denna inriktning började kritiseras. Ulbricht ansåg att de första husen vid Stalinallee såg ut som ”lungsanatorier”. Liknande kritik framfördes mot arkitekternas första ritningar för Stalinstadt (Lerm, 2003; Åman, 1987). Denna begynnande kritik visar att man även på arkitekturens och stadsplaneringens områden underordnat sig Stalintidens rådande normer. I juli 1950 sker i DDR ett officiellt avståndstagande från funktionalismen som brännmärktes som formalistisk och kosmopolitisk. I de då offentliggjorda *Grundsätze des Städtebaues*, skall städer i stället byggas enligt folkets erfarenhet och progressiv tradition. Den socialistiska realismen i sovjetisk tappning sågs av den ledande arkitekten Kurt Liebknecht som ”*das grosse Vorbild*” (Åman, 1987). Efter 1950 ansågs östtyskarna vara de mest följsamma i Östeuropa, det framfördes inget motstånd mot den socialistiska realismen inom arkitektkåren. Konsthistori-

kern Anders Åman förklarar detta med den skarpa motsättningen till Förbundsrepubliken, där modernismen dominerade.

År 1949–50 var den ideologiska konfrontationen förtätad, vilket främst framkommer i kommunistidans retorik. Ibland verkar dock DDR-funktionärerna varit så följsamma att det gick på tvärs mot de ideologiska riktlinjerna. När två sovjetiska rådgivare studerade planerna för Stalinallee kritiserades de för att ligga alltför nära sovjetisk arkitektur. Istället menade de att Schinkel och klassicismen borde kunna fungera som förebild för en tysk socialistisk realism (Åman, 1987). Omsvängningen från funktionalism till socialistisk realism, rättningen i leden, kom onekligen vid en mycket intressant tidpunkt. Nedrivningen av stadsslottet sammanfaller nästan exakt i tiden med arkitekturpolitiska omsvängningen. Man kan fråga sig vad som hänt med slottet om man skjutit något på beslutet. Med sprängningen försvann emellertid slottet från det allmänna medvetandet, det skrevs väldigt lite om saken de kommande årtiondena (Haubrich, 2012).

Stadsförnyelse i Berlin, Palast der Republik

Under 1950-talet riktade DDR-regimen sitt intresse främst mot den produktiva sektorn, investeringarna gick till industriutveckling och kollektivisering av jordbruket. Bostadsbyggandet och återuppbyggnaden höll förhållandevis låg takt, i varje fall i jämförelse med Västtyskland. Det skedde emellertid ett skifte under 1960-talet då byggnadsverksamheten industrialiserades. Då kunde återuppbyggnaden av stadscentra forceras. Det

Figur 2. Palast der Republik 1986, från TV-tornet. (Foto: Tommy Book).

nya socialistiska stadslandskapet gavs en tydligt ideologisk innebörd, det skulle minna om socialismens seger och inspirera till lojalitet med regimen (Heckart, 2006). De gamla stadscentren skulle ersättas med nya, vilket innebar att stora delar av den gamla bebyggelsen behövde rivras bort. Konsekvenserna av rivningarna förstärktes av nya riktlinjer enligt vilka man skulle eftersträva "generösa proportioner" i städerna (Heckart, 2006: 552).

Ledarskiftet 1971, då Erich Honecker efterträdde Ulbricht, fick stora konsekvenser för stadsbyggnaden i DDR. Byggnandet av bostäder och servicefunktioner tilldelades då resurser som tidigare gått till socialistiska symbolprojekt. Det blev då inte heller aktuellt med storskalig förstörelse av befintlig byggnation. Från 1970-talet kan man annars tala om att det uppstod

en viss balans mellan bevarandepolitik och modernitet. Samtidigt tonades ideologin ner i förhållande till den tidigare perioden. DDR blev i någon mening mer konservativt. Under Honecker genomfördes inte längre några ideologiskt motiverade rivningar av symboliskt viktiga byggnader (Heckart, 2006).

Efterkrigstidens omgestaltning av centrala Östberlin var en blandning av bevarande och modernism. I november 1973 lades grundstenen till Palast der Republik på den östra halvan av slottets gamla plats. Den östtyska parlamentsbyggnaden fungerade också som konferenscentrum och omtyckt nöjesställe. Den modernistiska monumentalbyggnaden i stål och glas var ett av de viktigaste byggnadsverken i DDR, både praktiskt och symboliskt. Den tidigare nämnda balansen mellan modernt

och restaurerat fick ett rumsligt uttryck i Berlins centrum, där Palast der Republik bildade gräns mellan de den klassicistiska (Schinkelska) monumentaliteten vid Unter den Lindens östra hälft och det moderna centrum kring Alexanderplatz och TV-tornet. Palast der Republik kan självt sägas representera både modernitet och monumentalitet. För många DDR-medborgare symboliserade byggnaden i sig självrespekt och östtysk identitet (Knopp: 2000). Denna symboliska betydelse har haft fortsatt inflytande även efter 1989, trots att Palast der Republik stängdes redan 1990 på grund av asbestfara. Då hade emellertid det östtyska parlamentet, i denna byggnad, tagit beslut om att de östra delstaterna skulle söka anslutning till Förbundsrepubliken och DDR därmed upphöra att existera.

Ett nytt slott i Berlin?

Efter den tyska återföreningen, som också innebar att Berlins båda halvor slogs samman, stod de tyska myndigheterna inför enorma utmaningar inom stadsplanering och byggt kulturarv. Berlins båda delar behövde återförenas funktionellt, infrastrukturen måste byggas samman (Book, 1991). Underhållet av byggnader i Östberlin var på det hela taget kraftigt eftersatt, det krävdes stora investeringar för att rädda vad som räddas kunde. Ett annat problem för stadsplaneringen var att densiteten var förhållandevis låg, stadens centrala delar gav intryck av förort. Beslutet att flytta huvudstaden från Bonn till Berlin ökade ytterligare behovet av nybyggnation och ny infrastruktur. I detta första läge stod inte omgestaltningen av Marx Eng-

els Platz och Palast der Republiks framtida öde högst på dagordningen.

Lugnet varade till 1993 då man bestämde att Palast der Republik skulle rivas. Beslutet mötte en storm av protester, främst från östtyskar som kände att en del av deras historia och kulturarv var hotat. Vid den här tiden hade stora delar av den östtyska befolkningen drabbats hårt av den radikala omstruktureringen av näringslivet. Många östtyskar kände sig rotlösa och osäkra i förhållande till den nya samhällsordningen. En viss s.k. ostalgi bredde ut sig, vilket innebar att man ville slå vakt om något av det som representerade det gamla trygga DDR. Man bör ha klart för sig att DDR-systemet, trots diktaturen, inte saknade folkligt stöd (Ekman, 2001). DDR kan beskrivas som ett relativt konservativt småborgerligt samhälle, som var hierarkiskt med fasta normer men samtidigt tryggt och omhändertagande (Järtelius, 1987).

Ungefär vid tiden för beslutet att riva Palast der Republik tog en privat stiftelse initiativ till en enorm installation på platsen. En byggnadsställning täckt med säckväv avbildade det gamla stadsslottets fasad i dess rätta utseende och storlek, Palast der Republik var alltså helt täckt. Fasadinstallationen fick omedelbar effekt. Den gav berlinarna en föreställning om hur det sett ut före kriget och hur stadens centrum skulle kunna se ut. Det stadslandskap som tidigare varit förvisat till det kollektiva minnets nostalgier skulle på nytt kunna få fysisk gestalt. Dessa två händelser, rivningsbeslutet och installationen, satte fart på debatten om platsens framtid. För första gången började man också på allvar diskutera möjligheten att rekonstruera stads-

Figur 3. Humboldt Forum under uppbyggnad, april 2015. (Foto: Jan Henrik Nilsson).

slottet, men opinionen var delad. Under de följande åren lades en rad lösningsförslag fram. De flesta arkitekter förespråkade nybyggnation på platsen, med en byggnad som skulle ha ungefär samma storlek som det gamla stadsslottet och alltså ta betydligt större yta i anspråk än Palast der Republik. Det hölls även en arkitekttävling men inget av de mestadels extremt modernistiska förslagen vann någon ankläng, varken politiskt eller i opinionen (Stiftung Berliner Schloss, 2007). Ett antal kompromissförslag lades också fram, i vilka antingen Palast der Republik eller en helt ny byggnad skulle integreras med en replik av stadsslottet. År 2000 genomfördes en

opinionsundersökning i Berlin som visade att förslaget att rekonstruera stadsslottet hade större stöd bland befolkningen än något av alternativen. Detta blev viktigt.

År 2003 tog förbundsdagen ett första principbeslut om att återuppbygga slottet, om än med många frågor kring finansieringen olösta. Den första konkreta aktiviteten kom dock inte igång förrän 2005 då man började riva Palast der Republik. Det slutgiltiga beslutet kom först 2007. Då genomfördes även en ny arkitekttävling med väldigt klara riktlinjen. Tre sidor av slottet skulle i huvudsak återfå sitt ursprungliga barockutförande. Slottets östra sida skulle däremot ha modern fasad, i det vinnande

förslaget en mycket stram sådan. Det återuppbyggda slottet skall användas som ett centrum för världskultur och bland annat inrymma museer för utomeuropeisk konst och kultur. Samlingarna flyttas från andra muséer i Berlin. Det kommer som nämnts att kallas för Humboldt Forum, efter den berömde tyske 1800-talsgeografen Alexander von Humboldt. Det nya projektet bygger på en kulturpolitisk ambition att, i ett rumsligt sammanhang, dels manifesteras sambandet mellan tysk, europeisk och utomeuropeisk kultur och historia och dels ge staden ett nytt kulturellt och arkitektoniskt flaggskepp. Humboldt Forum kommer att ligga alldeles intill Berlins klassiska konstmuséer och det tyska historiska muséet. Byggnadsarbetet satte igång 2012, projektet kommer att vara avslutat 2019.

Att återuppbygga ett slott

Drygt femton år efter murens fall har man i Berlin alltså beslutat sig för att bygga upp det gamla kungliga slotten. Man kan fråga sig varför – vad har man ett slott till? Med tanke på den inledande diskussionen om ett slotts funktioner vore det kanske naturligt att använda det rekonstruerade slottet för representativa syften. I linje med detta menar den förutvarande museichefen i Berlin, Stephan Waetzoldt (2000: 77) att ”Begreppet slott har att göra med högvördighet, med statlig representation [och] med [ett]’offentlighetens minnesmärke’”. Citatet visar, såsom diskuteras inledningsvis, att de funktionella och symboliska aspekterna av ett slott är tätt sammanvävda. Ett slott har traditionellt varit en symbol för kungamakten och för staten. Den kommande diskussionen kom-

mer att visa att slottet och platsen där det en gång stod aldrig förlorat denna symboliska betydelse.

Platsens symbolvärde bestod i allra högsta grad under DDR-tiden. Slottet blev då en symbol för det gamla samhället med dess orättvisor och klasskillnader. Framförallt blev de en symbol för nazismen, vars rötter man placerade i den preussiska militarismen. Beslutet att låta spränga det kan ses som ett extremt utslag av denna symboliska betydelse. Slottsplatsen i Berlin behöll emellertid sin betydelse under socialismen. Den fick en ny typ av högvördighet som demonstrationsplats där partiets och statens högtidsdagar firades. De ambitiösa byggprojekten på platsen förstärker detta intryck. Först planerade man ett folkets palats i form av en Stalinkrokan. Senare uppfördes Palast der Republik som övertog något av det gamla slottets representativa funktion som maktcentrum. Genom att kombinera parlamentsbyggnaden med lokaler för kultur och nöjen poängterades emellertid den folkliga sidan av DDR. Maktens (förment) folkliga förankring befästes i byggnadsverkets funktioner.

Efter 1990 förlorade DDR-tidens centrumprojekt sitt värde, vilket i det här sammanhanget innebär att det tömtes på sina representativa och symboliska funktioner. Slottsplatsens utseende, som dominerades av stora ytor, trafikleder och parkeringsplatser, förstärkte intrycket av tomhet. Den livliga debatten i Berlin kan därför tolkas som att platsen ”krävde” att återfå någon typ av symbolisk betydelse. Givetvis måste det nya projektet, även med gamla fasader, symbolisera det nya demokratiska Tyskland.

Motståndarna till en rekonstruktion av slottet, och till rivningen av Palast der Republik, fortsatte däremot att hävda den socialistiska regimens anspråk på platsen genom att slå vakt om de avtryck som DDR-tiden gjort i stadslandskapet. De offentligt framförda argumenten mot återuppbyggnad av slottet handlade dock främst om kostnader och andra praktiska aspekter, det sågs som dyrt och onödigt. Fallet med Palast der Republik har emellertid visat att stadsbyggnadsfrågor även handlar om folklig förankring och identitetspolitik.

Slottets förespråkare hävdar en annan historisk legitimitet. Bland dem ses Palast der Republik som symbol för diktaturens DDR och dessutom för den dåliga smak som ansågs känneteckna Östtyskland. Slottet representerar minnet av det gamla Berlin. Nostalgierna kan gå i olika riktningar. De kan gripa tillbaka till Schinkels och Humboldts Spree-Aten eller på det tidiga 1900-talets kosmopolitiska metropol. Den gemensamma nämnaren är en vilja att bygga en bro tillbaka till kulturen Tyskland som den var före nazismens förödande barbari. Som synes finns det en väsentlig likhet mellan de båda motståndarsidorna i den förda debatten. Båda sidorna hävdar historiskt förankrade anspråk på platsen och båda företräder bestämda historiska nostalgier.

Det har aldrig varit aktuellt med en statsrepresentativ funktion för Berlins stadsslott. I Tyskland hade det varit alltför kontroversiellt att låta en president eller kansler residera i *Kaiserns* gamla palats. Därför är idén att använda slottet till ett Humboldt Forum att betrakta som ett genidrag. Genom att man inte ville bygga ett

slott, utan ett Humboldt Forum, lyckades man få till ett beslut om att bygga upp slottet. Förbundsregeringen och Berlins stad behövde inte längre betala för återuppbyggnaden av ett kejsarligt slott, istället skulle man skapa en kulturinstitution med en klart progressiv profil. Beslutet att bygga Humboldt Forum innebar att de mest kontroversiella frågorna kunde kringgås. Staden undvek att explicit ta ställning till två i det närmaste antagonistiska anspråk på platsens historiska geografi.

Den politiskt korrekta kommersialismen

Byggandet av Humboldt Forum är ett exempel på att den tyska efterkrigstiden har kännetecknats av ett undvikandets historiebruk. Tyska makthavare är väl medvetna om att historiskt relaterade ämnen, särskilt med anknytning till andra världskriget, ständigt riskerar att få stor uppmärksamhet. Landskapets inneboende tröghet, med den osamtidigheternas samtidighet som platsen bär på, förhindrar emellertid varje försök till glömska. Särskilt när det äger rum större förändringar av historiskt betydelsefulla platser blir vi påmind om det förflutna. De döda pockar ånyo på uppmärksamhet.

Att i landskapspolitiska frågor framhäva estetiska perspektiv blir ett sätt att distansera sig från det obehagliga kulturarvet. När de organiserade förespråkarna för slottens återuppbyggnad för sin diskussion i termer av historisk autenticitet, konstnärligt värde och om att hela sår i stadsbilden ligger det därför i linje med ett undvikande av ett kontroversiellt historiskt arv. De pro-

blematiserar inte sin historiesyn nämnvärt, snarare nedtonas förhållandet till historiska skeenden. Credot kan sammanfattas som att nuet inte nödvändigtvis har med den politiska historien att göra, nu gäller det att återskapa förlorade estetiska värden. En sådan hållning förefaller rimlig om man har som mål att samla in pengar till att restaurera gamla slottsfasader, att vara politiskt kontroversiell avskräcker sponsorer.

Det estetiska perspektivet handlar inte bara om utformningen av byggnaderna, utan i lika hög grad om stadslandskapets. Schlossplatz kommer att ändra karaktär, det mesta talar för att platsen kommer att uppfattas som mer attraktiv av både invånare och besökare. De stora öppna ytorna kommer att krympa väsentligt och slottet kommer att bilda en stilfull fond i slutet av Unter den Linden. De estetiska värdena kopplas dessutom till ett flaggskeppsprojekt. Man kan förvänta sig att Humboldt Forum kommer att bli en stor attraktion, inte minst eftersom det kommer att geografiskt ansluta till en redan stark koncentration av museer och andra kulturinstitutioner. Det faktum att Berlin är Tysklands huvudstad gör att den mediala uppmärksamheten och därmed marknadsföringsvärdet av projektet med största sannolikhet blir mycket högt.

Att diskutera stadslandskapet ur ett marknadsföringsperspektiv innebär ett byte av perspektiv också i den ekonomiska diskussionen. De höga byggkostnaderna har varit kontroversiella, men genom att diskutera i termer av potentiella intäkter kan denna fråga i någon mån skjutas åt sidan. Turismen har en nyckelroll eftersom inkomster från besökare kan få mycket

stor betydelse för stadens och regionens inkomster. Ökande besökstal ger positiva effekter på hotell- och restaurangbranschen, transportsektorn och detaljhandeln, vilket i slutändan ökar skatteintäkterna. När man i det här sammanhanget använder historiska monument och historiska minnen i vid mening handlar det om ett kommersiellt historiebruk. Diskussionen om slottsprojektet i Berlin antyder att utvecklandet av det kommersiella historiebruket underlättas om det politiskt korrekta får råda och historiens obehagliga sidor kan desarmeras.

Referenser

- Aust, Bruno & Ulrich Stark (1992) *Die Städtebauliche Entwicklung Berlins seit 1650 in Karten*. Senatsverwaltung für Stadtentwicklung und Umweltschutz, Berlin.
- Book, Tommy (1991) *Berlin, sönderbrutet och hopfogat*. Acta Wexionensia, Växjö.
- Dagerman, Stig (1947/1990) *Tysk höst*. Norstedts, Stockholm.
- Ekman, Joakim (2001) *National Identity in Divided and Unified Germany. Continuity and Change*. Örebro universitetsbibliotek.
- Goebel, Benedict (2003) *Der Umbau Alt-Berlins zum modernen Stadtzentrum*. Schriftenreihe des Landesarchivs Berlin.
- Hall, Peter (1988) *Cities of Tomorrow. An Intellectual History of Urban Planning and Design in the Twentieth Century*. Blackwell, Oxford.
- Heckart, Beverly (2006) The Battle of Jena. Opposition to "Socialist" Urban Planning in the German Democratic Republic. *Journal of Urban History*, Vol. 32, No. 4, s. 546–581.
- Humboldt Forum, Stiftung Berliner Schloss (2015) www.sbs-humboldtforum.de (hämtat 14 april 2015).
- Järtelius, Arne (1987) Honeckers DDR. *Världspolitikens dagsfrågor*, nr. 2.

- Karlsson, Klas-Göran (1999) *Historia som vapen. Historiebruk och Sovjetunionens upplösning 1985–1995*. Natur och kultur, Stockholm.
- Knopp, Werner (2000) Der Palast der Republik aus der Sicht seiner Erbauer. I: Wilhelm von Boddien & Helmut Engel (Hrsg.) *Die Berliner Schlossdebatte – Pro und Contra*. Berlin Verlag Arno Spitz, Berlin.
- Ladd, Brian (1997) *The Ghosts of Berlin. Confronting German History in the Urban Landscape*. University of Chicago Press, Chicago.
- Landry, Charles (2000) *The Creative City, a Toolkit for Urban Innovators*. Earthscan, London.
- Lefebvre, Henri (1991) *The Production of Space*. Wiley, Oxford.
- Lerm, Mattias (2000) *Abschied vom alten Dresden. Verluste historischer Bausubstanz nach 1945*. Hinstorff, Rostock.
- Maether, Brend (2000) *Die Vernichtung des Berliner Stadtschlösses. Eine Dokumentation*. Berlin Verlag Arno Spitz, Berlin.
- Naimark, Norman M. (1995) *The Russians in Germany. A History of the Soviet Zone of Occupation, 1945–1949*. The Belknap Press, Cambridge, Mass.
- Nilsson, Jan Henrik (2003) *Östersjöområdet. Studier av interaktion och barriärer*. Sisyfos förlag, Lund.
- Nilsson, Jan Henrik (2007) ”Taggråd, betong och Spreewaldgurkor – Historiebruk kring den synliga och osynliga Berlinmuren” I: Richard Ek & Johan Hultman (red.) *Plats som produkt. Kommersialisering och paketering*. Studentlitteratur, Lund.
- Norrman, Karl-Erik (2007) *Tyskarna, de skuldtyngda mästarna*. Carlssons förlag, Stockholm.
- Persson, Hans Åke (1993) *Retorik och realpolitik. Storbritannien och de fördrivna tyskarna efter andra världskriget*. Lund University Press.
- Petras, Renate (1999) *Das Schloss in Berlin. Von der Revolution 1918 bis zur Vernichtung 1950*. Verlag Bauwesen, Berlin.
- Schlögel, Karl (2003) *Im Raume lesen wir die Zeit. Über Zivilisationsgeschichte und Geopolitik*, Carl Hanser Verlag, München/Wien.
- Schwartz, Michael (2006) ”Umsiedler” –Flüchtlinge und Vertriebene in der SBZ und DDR. I: *Flucht, Vertreibung, Integration*. Stiftung Haus der Geschichte der Bundesrepublik Deutschland (Hrsg.), Bielefeld.
- Smyth, H (1994) *Marketing the City. The role of flagship developments in urban regeneration*. Chapman & Hall, London.
- Stangl, Paul (2006) Restoring Berlin’s Unter den Linden: ideology, world view, place and space. *Journal of Historical Geography*, Vol. 32, s. 352–376.
- Stiftung Berliner Schloss (2007) *Historische Mitte Berlins, Schlossplatz, Ideen und Entwürfe 1991–2001*. www.schlossberlin.de. Besökt 13.3.2007.
- Waetzoldt, Stephan (2000) Das Bauwerk als Erlebnis von Geschichte. I: Wilhelm von Boddien, & Helmut Engel (Hrsg.) *Die Berliner Schlossdebatte – Pro und Contra*. Berlin Verlag Arno Spitz, Berlin.
- Wallenborn, Hiltrud (2001) ”Zwei Orte an der Spree“, I: Julius H Schoeps (Hrsg.) *Berlin, Geschichte einer Stadt*. Bildarchiv Preussischer Kulturbesitz, Berlin.
- Zander, Ulf (2001) *Fornstora dagar, moderna tider. Bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*. Historiska media, Lund.
- Åman, Anders (1987) *Arkitektur och ideologi i Stalintidens Östeuropa*. Stockholm.

Jan Henrik Nilsson är docent i kulturgeografi och ekonomisk geografi och universitetslektor vid Institutionen för service management och tjänstvetenskap, Lunds universitet.

Hans forskningsintressen finns inom turism, hotell- och restaurangnäringen, mobilitet och miljö samt politisk och historisk geografi.

E-mail: jan-henrik.nilsson@ism.lu.se

Web: <http://www.ism.lu.se/jan-henrik-nilsson>